

IWONA KAFTAN

SPECYFIKA KATECHEZY DZIECI UPOŚLEDZONYCH UMYSŁOWO

Z osobistego przyjęcia i przeżycia słów Jezusa: „Pójdźcie, błogosławieni Ojca mego, weźcie w posiadanie królestwo, przygotowane wam od założenia świata. Bo byłem głodny, a daliście Mi jeść; byłem spragniony, a daliście Mi pić; byłem przybyszem, a przyjęliście Mnie; byłem nagi, a przyodzialiście mnie; byłem chory, a odwiedziliście Mnie; byłem w więzieniu, a przyszliście do Mnie” (Mt 25,34-36) rodzi się katecheza specjalna. Słowa te wzywają do szukania Jezusa pośród „ostatnich tego świata”. Iść i głosić Dobrą Nowinę tym, którzy jej najbardziej potrzebują. Jest to najkrótsza definicja katechezy specjalnej. Motywacji do takiej posługi należy szukać w głębokiej wierze oraz nadziei na niebo. Tak rozumiana katecheza jest w stanie ponieść wszelkie trudy, jakie niesie ze sobą praca z osobami o szczególnych potrzebach edukacyjnych. Mając świadomość, że słowo Boże i miłość miłosierna są tym, czego osoby upośledzone umysłowo najbardziej potrzebują, angażowane są do różnorodnych działań katechetycznych wychodzących naprzeciw ich potrzebom¹.

1. CELE I ZADANIA KATECHEZY SPECJALNEJ

Katecheza specjalna wchodzi w skład katechetyki szczegółowej. Wychowuje w wierze osoby odbiegające od normy, których upośledzenie, choroba lub nieprzystosowanie społeczne w sposób wyraźny wpływa na poznawanie Boga, przeżywanie Go i świadczenie o Nim. To wszystko odbywa się zawsze z uwzględnieniem możliwości konkretnej osoby i uwarunkowań jej środowiska życia. Katecheza specjalna w dzisiejszych czasach powinna opierać się na osiągnięciach pedagogiki specjalnej. Ignorując jej dorobek, katecheza nie będzie mogła oddziaływać na poznawanie Boga przez osobę niepełnosprawną i wypełnić swojego podstawowego zadania. Nie mając potrzebnych wiadomości z zakresu pedagogiki

¹ Por. R. Chałupniak, *Katecheza specjalna – w centrum czy na marginesie działalności katechetycznej Kościoła*, w: *Katecheza specjalna dzisiaj*, red. J. Stala, Kielce 2003, s. 13.

specjalnej, nie będzie także potrafiła stymulować prawidłowego rozwoju osoby dostosowanego do jej możliwości psychofizycznych².

Katecheza jest jedną z form oddziaływania na osoby upośledzone umysłowo. Włączona w całość procesu wychowania, staje się jednym z istotnych elementów rewalidacji. Katechezę specjalną wyróżnia jej podmiot, którym jest osoba upośledzona oraz stosowane przez nią metody odpowiednie dla poziomu rozwoju katechizowanych³.

Katechetyka specjalna jest nauką mającą na celu nauczanie i wychowanie religijne osób nie w pełni sprawnych, odbiegających od normy psychicznej lub fizycznej. Wychodzi ona od podmiotowego traktowania jej adresatów. Cele, zasady, metody katechetyki specjalnej wypływają z podstawowych założeń katechetycznych rozszerzonych o parametry związane ze specyfiką adresatów. Katecheza specjalna, biorąc pod uwagę katechizowanych, nie jest w stanie osiągnąć zamierzonych celów, jakie przewidziane są dla uczniów o normalnych warunkach rozwojowych. Jednym z istotnych zadań katechetycznych osób upośledzonych jest przewyższanie ich stanów niepewności, poczucia zagrożenia, mniejszej wartości, ograniczonej swobody w realizacji celów życiowych. Jest to terapeutyczna funkcja katechezy⁴.

Niemiecki autor H. Cröner twierdzi, że w wychowaniu religijnym osoby upośledzonej umysłowo chodzi nie o to, „by w efekcie owego procesu była ona zdolna do intelektualnego przeżywania wiary i związanej z nią działalności własnej (nawet tej związanej z faktem uczestnictwa we Mszy Świętej), ile o to, by cały proces dydaktyczno-wychowawczy dał jej przesłanki *ochoty do życia*, stworzył właściwą *atmosferę życiową*, właściwą w znaczeniu miłości wzajemnej, pokoju, serdeczności, współdziałania, by ukazał im, jak można okazywać miłość i dobro drugiemu człowiekowi, jak je od innych przyjmować. Innymi słowy chodzi o to, by mogła ona doświadczać poczucia, że jest kochana i sama może kochać. Sprawą absolutnie drugorzędną jest, by dana osoba z niepełnosprawnością intelektualną doszła w efekcie procesu wychowania religijnego do mniej lub bardziej jasnego pojęcia Boga i Jego istoty, by umiała odpowiedzieć na pytania dotyczące prawd wiary katolickiej, co jak wiemy jest czasem możliwe na zasadzie mechanicznego wyuczenia pamięciowego, bez zrozumienia treści”⁵. Ks. P. Poręba uważa, że wychowanie religijne dzieci upośledzonych umysłowo ma na celu dawanie takich wzorców osobowych, by:

²Por. Z. Brzezinka, *Miejsce katechezy specjalnej we współczesnym systemie kształcenia katechetów w Polsce*, w: *Katecheza specjalna dzisiaj*, dz. cyt., s. 27.

³ Por. D. Jucha, *Wspólnota wobec katechizacji osób upośledzonych umysłowo*, w: *Katecheza specjalna dzisiaj*, dz. cyt., s. 195.

⁴ Por. R. Chałupniak, *Katecheza specjalna...*, art. cyt., s. 13.

⁵ K. Lausch, *Wychowanie religijne uczniów głębiej upośledzonych umysłowo. Przewodnik dla nauczycieli uczniów upośledzonych umysłowo w stopniu znacznym i umiarkowanym*, cz. 1, Warszawa 2001, s. 112.

- „ukształtować obraz Boga, którego co prawda nie widzimy, ale jest realnie blisko nas, kocha nas i chce, byśmy Go kochali (aspekt poznawczy wychowania);
- wyzwolić poczucie radości z tego faktu (aspekt uczuciowy);
- nauczyć pokazywać w dostępny sobie sposób, że Boga kochamy (aspekt działaniowy)”⁶.

Ważne jest, aby dziecko upośledzone umysłowo:

- wiedziało, że Bóg jest i nas kocha, a miłość Boga do nas wyraża się w pięknie stworzenia, rodzicach, jedzeniu ..., że daje nam Boży Chleb, posyła nam Ducha Świętego, że dla nas umarł i zmartwychwstał i jest zawsze z nami;
- doświadczenia religijne wiązało z przeżywaną radością, która także wzmacnia pragnienie bycia z Bogiem;
- wiedziało, że gdy nie jesteśmy tacy, jakimi chciałby nas widzieć Bóg, to trzeba Go przeprosić⁷.

Świadectwo Jeana Vanier – wypowiedziane podczas Światowego Kongresu Ruchów Kościelnych w Rzymie – ukazuje nam, kim są osoby upośledzone oraz kim my mamy być wobec nich: „Był upośledzony umysłowo. Przeżywalismy jego pierwszą Komunię Świętą. Liturgia była bardzo piękna. Po liturgii świętowaliśmy w gronie rodzinnym. Wujek tego małego chłopca podszedł do jego mamy i powiedział: ‘Jakże piękna liturgia! Smutne jest tylko to, że on nic z tego nie rozumiał’. Chłopiec usłyszał to i ze łzami w oczach powiedział: ‘Bądź spokojna mamo. Jezus kocha mnie takiego jakim jestem’. Ten mały chłopiec jest wypełnieniem tajemnicy, jaką Paweł odkrywa w Pierwszym Liście do Koryntian: że Bóg wybrał to, co głupie w oczach świata, aby zawstydzić mędrców, że Bóg wybrał słabych, aby poniżyć mocnych, że Bóg wybrał najbardziej wzgardzonych”⁸.

Dyrektorium ogólne o katechizacji podaje następujące określenie celu katechezy: „ostatecznym celem katechezy jest doprowadzić kogoś nie tylko do spotkania z Jezusem, ale do zjednoczenia, a nawet głębokiej z Nim zażyłości”⁹.

Katecheza specjalna stawia sobie określone cele, do których realizacji stosuje odpowiednie metody i pomoce. Całość oparta jest na kilku zasadach, które obowiązują w katechizacji dzieci upośledzonych umysłowo. Biorąc pod uwagę powyższą treść, należy stale mieć na uwadze podmiot, którą jest osoba upośledzona, obciążona często wieloma dodatkowymi dysfunkcjami. Wśród najważniejszych celów katechezy specjalnej należy wymienić:

⁶ Tamże.

⁷ Por. tamże, s. 112-113.

⁸ *Katecheza osób w szczególnych sytuacjach*, red. Z. Brzezinka, Katowice 2001, s. 7.

⁹ Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Dyrektorium ogólne o katechizacji*, Poznań 1998, nr 80.

- „dążenie do optymalnego rozwoju duchowego osoby upośledzonej umysłowo i doprowadzenie jej do życia chrześcijańskiego;
- wykształcenie umiejętności i nawyków pozwalających na skuteczne ukazanie wiary: właściwe sposoby zachowania w kościele oraz wyrażanie znaków świadczących o przynależności do społeczności religijnej (znak krzyża, składanie rąk do modlitwy, przyjmowanie odpowiedniej postawy do modlitwy i podczas nabożeństw, modlitwa);
- przygotowanie katechizowanych do uczestnictwa we Mszy Świętej i różnych nabożeństwach (adoracja żłóbka, Droga Krzyżowa, różaniec itp.);
- przygotowanie osób upośledzonych umysłowo do przyjęcia sakramentów świętych: I Komunia Święta, Bierzmowanie;
- wykształcenie prospołecznych zachowań: dzielenie się z innymi dobrami, pomoc innym, współdziałanie w grupie;
- przekazywanie podstawowych pojęć: Bóg jako kochający Ojciec, Kościół jako wspólnota, symbol krzyża, Pan Jezus – darem Ojca, modlitwa, co to znaczy być dobrym?, co to znaczy kochać Boga i ludzi?;
- przekazywanie podstawowych wiadomości o poszczególnych sakramentach;
- oddziaływanie na środowisko, szczególnie na rodzinę osoby upośledzonej;
- połączenie katechezy specjalnej z katechezą domową – katecheza prowadzona w specjalnym ośrodku, wspólnocie, powinna mieć swe oparcie w katechezie domowej stanowiącej podstawę działań katechety”¹⁰.

Katecheza osób upośledzonych umysłowo powinna wychodzić naprzeciw ich potrzebom oraz możliwościom. Skuteczność jej uzależniona jest od uwzględnienia uwarunkowań, a w szczególności ich percepcji intelektualnej, a także potrzeb psychicznych, fizycznych, społecznych, duchowych. Osoby upośledzone umysłowo potrzebują nawiązać osobisty kontakt z katechetą, skupić na nim uwagę, a dopiero w następnej kolejności skupić uwagę na treściach oraz czynnościach, które on przekazuje. Życzliwa atmosfera oraz poczucie bezpieczeństwa są niezbędnymi warunkami do realizacji założonych przez katechetę celów.

2. CECHY KATECHETY SPECJALNEGO

Zadania katechety pracującego z dzieckiem niepełnosprawnym są specyficzne i różnią się od zadań katechety pracującego z dzieckiem w normie intelektual-

¹⁰ D. Jucha, *Wspólnota wobec katechizacji osób upośledzonych umysłowo*, art. cyt., s. 197-198.

nej. Praca dydaktyczno-wychowawcza w szkole specjalnej wymaga od katechety odpowiedniej postawy. Jego głównym zadaniem jest rozwijanie, pomimo upośledzeń fizycznych, psychicznych oraz innych braków, wiary ucznia oraz jego przynależności do Kościoła. Katecheta jest osobą świecką lub duchowną, która w imieniu Kościoła dokonuje chrześcijańskiego wtajemniczenia, kształcenia, a także wychowania. Przeżywa on i głosi doświadczenie Ewangelii urzeczywistniającej się w Kościele. Jest uczestnikiem misji głoszenia Ewangelii poprzez zaangażowanie w katechizację. Katechizuje na podstawie misji kanonicznej oraz odpowiedniego przygotowania teologicznego, pedagogiczno-dydaktycznego, psychologicznego i duchowego. Specyfika katechety specjalnego polega na posługiwaniu osobom specjalnej troski. Są nimi niewidomi i niedowidzący, głusi i niedosłyszający, głuchoniewidomi, upośledzeni umysłowo, przewlekłe chorzy, osoby z uszkodzeniem narządów ruchu, osoby z trudnościami w uczeniu się wskutek dysharmonii rozwoju oraz osoby społecznie niedostosowane¹¹.

Charakteryzując predyspozycje katechety osób niepełnosprawnych, rozpoczniemy od badań z obszaru pedagogiki specjalnej. Dzięki badaniom osobowości pedagogów specjalnych w Polsce, określone zostały cechy, które kształtują się intencjonalnie podczas ich studiów. H. Borzyszkowska wymienia następujące właściwości, jakie powinien posiadać pedagog specjalny:

- „ze względu na dobro jednostki upośledzonej, pedagog specjalny musi zrozumieć wartość społeczną swojej pracy i charakteryzować się specjalnym stosunkiem do jednostki upośledzonej. W tym stosunku nie może być miejsca na sentymentalizm, tkliwość czy też rozrzewnienie, ale musi się on odznaczać racjonalną organizacją opieki rewalidacyjnej;
- pedagog specjalny, rozumiejąc wartość społeczną swojej pracy, musi też dobrze rozumieć problemy indywidualności i otoczyć dużą troską każdą jednostkę, aby wprowadzić ją na odpowiednią drogę rewalidacji. Wynika z tego, że pedagog specjalny powinien odznaczać się dużą wnikliwością poznawczą i badawczą dociekliwością;
- pedagog specjalny musi też być wyjątkowo odpowiedzialny za organizowany proces dydaktyczno-wychowawczy z jednostką upośledzoną. To duże poczucie odpowiedzialności zmusza go do współpracy z różnymi specjalistami, rodziną, bliższym i dalszym środowiskiem społecznym. W tym miejscu trzeba dodać, że musi on nie tylko w pełni zrozumieć potrzebę współpracy, ale posiadać również dobrą umiejętność organizowania jej. Praca ta wymaga, aby odznaczał się łatwością w nawiązywaniu kontaktów z różnymi osobami;

¹¹ Por. A. Kiciński, *Poszukiwanie tożsamości katechety osób szczególnej troski*, „Katecheta” (2005)7/8, s.10.

- ze względu na często spotykany u jednostek niepełnosprawnych brak wiary we własne siły i możliwości, poczucie niższości, procesy zahamowania i frustracji, pedagoga specjalnego musi cechować wyjątkowe zaufanie i przychylność do jednostek niepełnosprawnych. Wyżej wymienione właściwości osobowościowe potrzebne są, aby zapewnić sobie dobre efekty pracy w zakresie przeciwdziałania frustracji, a także nabywania przez jednostkę niepełnosprawną poczucia własnej godności i wartości. Osobista emocjonalna przychylność do jednostek upośledzonych, jako właściwość osobowości pedagoga specjalnego, jak twierdzi O. Lipkowski, jest konieczną formą zachowania się¹².

Pedagog specjalny powinien także odznaczać się dużym optymizmem, który zapobiega zniechęcaniu się, kiedy rezultaty jego pracy są skromne lub gdy trzeba na nie długo czekać. Wielu pedagogów specjalnych uważa, że nauczyciel prezentujący właściwą postawę zawodową, nie tylko wobec osób niepełnosprawnych, to taki nauczyciel, który zna, respektuje i realizuje w codziennej pracy zasady ortodydaktyki¹³.

W Polsce badania nad osobowością nauczycieli posiadają długą tradycję i dwa nurty: na podstawie obserwacji praktyk nauczycielskich oraz ankiet, zapisów pamiętnikarskich itp.¹⁴.

K. Baranowicz dokonała na Uniwersytecie Łódzkim badań nad osobowością nauczycieli wspierających rozwój dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Do badań tych zastosowała *Inwentarz Psychologiczny* H. G. Gougha. Inwentarz ten mierzy 18 różnych aspektów osobowościowych odpowiadających 18 skalom: „dominacja, ambicja, towarzyskość, swoboda towarzyska, poczucie własnej wartości, dobre samopoczucie, odpowiedzialność, uspołecznienie, opanowanie, tolerancja, chęć podobania się, typowość, powodzenie przez konformizm, powodzenie przez niezależność, wydajność umysłowa, wnikliwość psychologiczna, rzutkość, kobiecość”¹⁵. Problem badawczy dotyczył wypracowania odpowiedzi na pytania: jak osobowościowo są wyposażeni nauczyciele klas integracyjnych? Czy różnią się i jeśli tak, to czym, nauczyciele, którzy uczą wyłącznie dzieci niepełnosprawne, od nauczycieli uczących wyłącznie dzieci pełnosprawne?¹⁶.

Badaniami objętych zostało 50 nauczycielek z terenu Łodzi: ze szkół specjalnych 17 osób, ze szkół ogólnodostępnych 20 osób, z klas integracyjnych 13 osób. Po przeprowadzonych badaniach, autorka skonstatowała, że nie potwierdziła się hipoteza, że wszyscy badani nauczyciele charakteryzują się dużą swobodą w kontaktach społecznych, wysokim uspołecznieniem, odpowiedzialnością, opanowa-

¹² A. Kiciński, *Katecheta specjalny*, w: *Katecheza specjalna dzisiaj*, dz. cyt., s. 39-40.

¹³ Por. tamże, s. 41.

¹⁴ Por. A. Kiciński, *Poszukiwanie tożsamości katechety osób szczególnej troski*, art. cyt., s. 11.

¹⁵ Tenże, *Katecheta specjalny*, art. cyt., s. 42-43.

¹⁶ Por. tamże, s. 42.

niem, tolerancją, niezależnością, koncentracją na potrzebach wychowanków, cierpliwością, wytrwałością¹⁷. W badaniach potwierdziła się hipoteza, że środowisko zawodowe i praca z dziećmi niepełnosprawnymi różnicuje nauczycieli ze względu na cechy osobowościowe. Nauczyciele dzieci o specjalnych potrzebach edukacyjnych ze szkół specjalnych i klas integracyjnych są bardziej opanowani, cechuje ich kobieca opiekuńczość. Nauczyciele szkół ogólnodostępnych uzyskali również niższe wyniki w porównaniu z nauczycielami szkół specjalnych w skalach: swoboda towarzyska, typowość, oraz z nauczycielami klas integracyjnych w skali niezależność.

W Lublinie natomiast, na potrzeby niniejszych naszych rozważań, przeprowadzona została ankieta pilotażowa. Objęła ona 35 pedagogów specjalnych pracujących w lubelskich ośrodkach. Analizie poddane zostały odpowiedzi na dwa pytania otwarte skierowane do nauczycieli. Pierwsze pytanie to: które z cech osobowości są najważniejsze w pracy nauczyciela oligofrenopedagoga?, drugie: jakie zauważasz różnice pomiędzy nauczycielami szkoły masowej a nauczycielami „szkoły życia”?

Pedagodzy lubelscy wymienili 37 cech pedagoga specjalnego. Są to: „niska neurotyczność; duża otwartość, wysoka inteligencja emocjonalna, tolerancyjność; twórcza aktywna postawa; opanowanie; zrównoważenie; zaangażowanie; indywidualne podejście; chęć poznania dziecka; dobór odpowiedniej metody; ciepło; wrażliwość; wyrozumiałość dla innych; życzliwość; tolerancja; ustawiczne doskonalenie; cierpliwość; opanowanie; empatia; konsekwencja w dążeniu do celu; spokój; wewnętrzna równowaga; stabilność emocjonalna; życzliwy stosunek do ludzi; odwaga; uczciwość; akceptacja; rozumienie potrzeb innych; odporność na stres; motywacja do pokonywania trudności; koncentracja na ludziach; odwaga eksperymentowania; wrażliwość na potrzeby innych; szacunek do inności, cierpienia”¹⁸.

Na pytanie drugie badani lubelscy pedagodzy specjalni odpowiedzieli, że „nauczyciele ‘szkoły życia’ są bardziej elastyczni, twórczy, pracują z mniejszą ilością dzieci, ale są za to narażeni na większe stresy i nieprzewidziane sytuacje. W swojej pracy wykorzystują oni więcej z metod czynnych oraz działalności praktycznej. W tych klasach dominuje indywidualne podejście do każdego ucznia oraz większa wrażliwość. Nauczyciele ‘szkoły życia’ zwracają większą uwagę na indywidualne predyspozycje dziecka, uwzględniają jego rozwój całościowy. Uczestniczą w ich problemach, wykazują szczególną troskę o bezpieczeństwo oraz zdrowie uczniów. Nauczyciele ci wykazują w pracy większe zainteresowanie się dzieckiem, potrafią udzielić pomocy w trudnej sytuacji. Cechuje ich: zwiększona wrażliwość na potrzeby innych, dociekliwość w poszukiwaniu nowych metod pracy, akceptacja ‘inności’, tolerancja, umiejętność dostosowania wyma-

¹⁷ Por. tamże, s. 42.

¹⁸ A. Kiciński, *Poszukiwanie tożsamości katechety osób szczególnej troski*, art. cyt., s.13.

gań, oczekiwań do indywidualnych możliwości ucznia czy dostrzegania drobnych osiągnięć, odpowiedzialność za postępy ucznia, uwzględnienie szerokiego kontekstu społecznego i rodzinnego w pracy z uczniem”¹⁹.

Podając pracę z osobami niepełnosprawnymi, ważne jest, aby wierzyć w jej sens i powodzenie. Ma to szczególne odniesienie do pracy katechetów. Poszukując specyfiki katechety specjalnego, trzeba zwrócić uwagę na to, że o wartości procesu wychowania decyduje nie tylko to, co i jak się z dzieckiem robi, ale także to, kto z dzieckiem pracuje. Nie posiadamy szerszych badań na temat, kim są i jacy są katecheci specjaliści. Posiadamy natomiast wiedzę na temat historii tysięcy osób, które, czerpiąc inspirację i potrzebne siły z Ewangelii, poświęcały swoje życie posłudze samarytańskiej oraz osobom potrzebującym. Mamy również do dyspozycji wiele dokumentów z zasadami pracy z osobami niepełnosprawnymi, które są owocem wielowiekowego doświadczenia obecności wierzących pośród osób niepełnosprawnych²⁰.

Katechetę, tak samo jak pedagoga specjalnego, należy tak przygotować, aby nie koncentrował się tylko na brakach, niepełnosprawności, upośledzeniu uczniów, ale także na ich pozytywach. Postawę swą musi on oprzeć na szanowaniu wartości każdego człowieka. Wyraża tę prawdę teza M. Grzegorzewskiej: „Nie ma kaleki, jest człowiek”²¹.

3. UWARUNKOWANIA DYDAKTYCZNE KATECHEZY SPECJALNEJ

Katecheta pracujący z dziećmi upośledzonymi umysłowo powinien czerpać z dorobku metodycznego pedagogiki specjalnej. Zasady postępowania w pedagogice specjalnej wykluczają jakąkolwiek dowolność czy przypadkowość podejmowanych działań pedagogiczno-wychowawczych. Zasady te ukazują drogę do osiągnięcia planowanych rezultatów. Pedagogika specjalna realizuje określone zasady współżycia i współdziałania z osobami oligofrenicznymi w wymiarze teorii i praktyki. Specjaliści pedagogiki specjalnej, tacy jak J. Doroszevska, H. Olechnowicz, W. Dykcie, K. Kirejczyk, określili szczegółowe zasady nauczania wychowującego w szkole specjalnej. Są to następujące zasady:

- zasada gruntownej znajomości osób upośledzonych umysłowo i przychodzenia im z pomocą;
- zasada dostosowania poczynań pedagogicznych do możliwości i potrzeb osoby upośledzonej oraz realnie istniejących warunków środowiskowych;
- zasada aktywnego i świadomego udziału osoby upośledzonej w procesie dydaktyczno-wychowawczym;

¹⁹ Tamże, s. 5.

²⁰ Por. A. Kiciński, *Katecheta specjalny*, art. cyt., s. 44.

²¹ Tamże, s. 52-53.

- zasada wszechstronnej pogładowości oraz przykładu;
- zasada zintegrowanego oddziaływania pedagogicznego, mająca na celu wychowanie w zespole oraz możliwie optymalne współistnienie osób upośledzonych i normalnych w środowisku społecznym;
- zasada trwałości osiągnięć, umiejętności korzystania i dalszego ich doskonalenia²².

Zasady dydaktyczne odnoszące się do uczniów upośledzonych umysłowo zależą od rodzaju oraz stopnia nieprawidłowości rozwojowych. Cały proces nauczania dostosowany być musi do potrzeb oraz możliwości dziecka. W oddziaływaniu wychowawczym w procesie nauczania połączone jest nauczanie z wychowaniem²³. Osiągnięcie właściwych celów w katechezie możliwe jest poprzez zastosowanie właściwych metod odpowiednich dla osób katechizowanych.

Dobierane metody muszą uwzględniać potrzeby związane z upośledzeniem dziecka. Nadrzędną zasadą wyboru konkretnych metod pracy z dziećmi oligofrenicznymi jest pojmowana szeroko zasada indywidualizacji, która dostosowuje metodę do możliwości dziecka. Metody stosowane podczas pracy z dzieckiem upośledzonym umysłowo oparte są na aktywizacji różnorodnych funkcji spostrzeniowych, pamięciowych, ruchowych, a także wrażeń zmysłowych²⁴.

Katecheci wykorzystują najczęściej dwie metody: obrazkowo-rysunkową i czynną. Metody te posiadają swoje cechy charakterystyczne i korzystają z określonych pomocy. Osoby upośledzone umysłowo myślą konkretnie, dlatego, by owocnie przekazywać treści, można zastosować metodę obrazową. Trzeba starać się ukazać dziecku Boga i Nim go zainteresować. Obraz jest dla nich najważniejszy. Nie są one zdolne do myślenia abstrakcyjnego, potrzebują konkretów najlepiej dotykalnych, bo tylko takie są dla nich czytelne. Katecheta powinien dostarczać takie przedmioty, które są dostępne dla zmysłów. Ważną rolę ma zaznajamianie dzieci upośledzonych z miejscami kultu, obrzędami liturgicznymi, sakramentami. Jeżeli jest to możliwe, należy posługiwać się realnymi przedmiotami, takimi jak np. kielich, patena, Pismo Święte, szaty liturgiczne, ołtarz, konfesjonał itp.

Wykorzystując metodę pogładowości, należy pozwolić uczniom swobodnie poruszać się po kościele, chodzić wokół ołtarza, dotykać obrusa, chrzcielnicy, Paschału, podchodzić do tabernakulum, konfesjonału. W metodzie tej pomocny jest także przykład, który osoby upośledzone chętnie naśladują. Katecheza powinna odnosić się do przeżyć i doświadczeń podmiotu katechezy, ukazując pozytywne wzorce z życia osoby upośledzonej i Ewangelii. W ten sposób pobudza do naśladowania dobrego postępowania oraz do podjęcia konkretnego postępowania.

²² J. Madej, *Specyfika wychowania religijnego w szkole życia*, w: *Katecheza specjalna dzisiaj*, dz. cyt., s. 266-267.

²³ Por. tamże, s. 267.

²⁴ Por. J. Madej, *Specyfika wychowania religijnego w szkole życia*, art. cyt., s. 266-267.

Należy unikać jednak decyzji i postanowień, które przekraczają realne możliwości osób upośledzonych umysłowo²⁵.

Prowadzenie katechezy dla dzieci o specjalnych potrzebach edukacyjnych wymaga od katechety przygotowania odpowiednich pomocy dydaktycznych dla wszystkich uczniów oraz dla samego katechety, którymi posługuje się w trakcie zajęć, np. filmy, przeźrocza, slajdy, tablice magnetyczne. Pomoce powinny jak najbardziej dążyć do realnego przedstawienia konkretnych treści. Prezentowane ilustracje powinny ukazywać sytuacje z życia rodzinnego, życia Kościoła, z życia Jezusa, a także opisywać nauczanie Jezusa.

Przedstawiane rysunki powinny mieć duży format, nie powinny być skomplikowane, aby łatwo można je było skojarzyć z tematem katechezy. Wykonane muszą być grubą kreską, aby ukazywały zarysy postaci i przedmiotów bez niepotrzebnych szczegółów, które mogłyby rozpraszać uwagę katechizowanych. Obrazy powinny charakteryzować się czytelnością oraz być kolorowe. Kolory trzeba dobierać w ten sposób, aby wzajemnie się od siebie oddzielały. Należy unikać kolorów pastelowych, półcieni, szarych barw oraz zbyt wielu kolorów na jednej przestrzeni, które uniemożliwiają odbieranie ilustracji jako całości. Do innych pomocy wykorzystywanych w metodzie obrazkowo-rysunkowej zaliczamy: „rysunki do wypełniania konturów, wyklejanki, układanki obrazkowe, puzzle, szablony do obrysowania, wzory do rysowania po śladzie, przedmioty do składania”²⁶.

Posługując się tą metodą, należy unikać negatywnych obrazów i skojarzeń lękowych związanych np. z życiem pozagrobowym. Problemem przy stosowaniu tej metody jest używanie symboli. Przyswajanie symboliki przez osoby upośledzone i posługiwanie się nią nie zostało jeszcze do końca zbadane. Dotychczasowe badania ukazują, że przekazywanie treści przy pomocy symboli wydłuża i utrudnia ich przyjęcie. Osoby upośledzone uczą się najpierw symbolu, a następnie konkretnego. Jeśli stosujemy symbole, musi to być działanie stałe, systematycznie powtarzane, proste i zbliżone do konkretnego tego co przedstawia. Metoda pogładowa, choć nastawiona na przekaz treści za pomocą obrazu nie może jednak być całkowicie przez niego zdominowana.

Słowo i obraz muszą się wzajemnie uzupełniać. Powinny być stosowane w sposób harmonijny. Wykorzystywane słowo musi być odpowiednio dobrane, proste i zrozumiałe dla osób upośledzonych umysłowo. Wykluczona jest abstrakcja. Głoszone słowo powinno wyjaśniać obraz, a obraz powinien pomagać w odbiorze słowa. Zapamiętywanie treści na katechezie jest przystępniejsze dla osób upośledzonych przez połączenie metody obrazkowej z werbalizacją²⁷.

²⁵ Por. D. Jucha, *Wspólnota wobec katechizacji osób upośledzonych umysłowo*, art. cyt., s. 201-202.

²⁶ Tamże, s. 203.

²⁷ Por. tamże, s. 203-204.

Stosowana w katechezie specjalnej jest także kolejna metoda – bibliodrama. Jest to nowoczesna forma dydaktyki biblijnej, jest refleksyjnym rodzajem gry z podziałem na role; ma na celu przyswojenie określonej treści przez katechizowanych. Przyswajanie tych treści ma się odbywać poprzez doświadczenie. Stosując bibliodramę, dzieci otrzymują wiedzę praktyczną do zastosowania w życiu. Zaliczana jest ona do jednej z metod interpretacji Pisma Świętego. Jednak punktem wyjścia są w niej problemy życiowe przeżywane przez jej uczestników. Dzieci utożsamiają się w sposób spontaniczny z bohaterami biblijnymi i opisywanymi sytuacjami, aby połączyć je z ich własnymi doświadczeniami. Zabawa w grupie jest odpowiedzią na tekst biblijny. Zakończeniem tej zabawy jest refleksja, której celem jest krytyczne spojrzenie na inne negatywne interpretacje i dokonywane wybory. Metoda ta posiada zróżnicowane tempo pracy oraz stopień trudności. Zadaniem katechety jest aktywizowanie uczniów do identyfikowania się z postaciami biblijnymi i aktywnego udziału w zajęciach²⁸.

Kolejną metodą stosowaną w katechezie specjalnej jest metoda czynna – nauka poprzez zabawę. Osoby upośledzone potrzebują stale nowych bodźców, ponieważ szybko się męczą, nudzą i porzucają rozpoczętą pracę. Jest zatem konieczne posługiwanie się różnymi formami przekazu. Trzeba w trakcie zajęć uwzględnić ruch, ekspresję słowną, muzyczną, plastyczną. Katecheza powinna być urozmaicona rozmową, opowiadaniem, śpiewem, pracami plastycznymi, modlitwą, zabawą ruchową, zagadkami, inscenizacją, łamigłówką, krzyżówką²⁹.

Wśród metod szczególne miejsce zajmują formy muzyczne. Śpiew jest realizacją zasady przeżyciowości, aktywizuje katechizowanych, umożliwia budowanie wspólnoty oraz wyrażanie swej radości. Łączenie muzyki ze słowem przynosi bogatsze formy wyrazu niż tylko słowo. Odpowiednio dobrana piosenka religijna może ukazać sytuację egzystencjalną człowieka i nakreślić problem do rozwiązania. Pieśń lub piosenka religijna może stać się odpowiedzią na usłyszane orędzie Boże³⁰.

Osoby upośledzone lubią zajęcia przy muzyce, dlatego muzyka i śpiew powinny być wykorzystywane na każdej katechezie, ale z dziećmi głębiej upośledzonymi jest to trudne. Piosenka może być wykorzystywana jako modlitwa, przerywnik w trakcie katechezy, albo wprowadzać w temat katechezy lub przekazywać konkretne treści. Może wyrażać naszą radość, smutek. Wiele piosenek możemy przedstawiać za pomocą gestów i ruchu³¹. Zabawa u dzieci upośledzonych stanowi element nauczania. Zabawy dostosowane do treści katechezy wywołują u dzieci emocje oraz ich zainteresowanie. Sprawia, że nauka będzie przez nich

²⁸ Por. tamże, s. 271-272.

²⁹ Por. D. Jucha, *Wspólnota wobec katechizacji osób upośledzonych umysłowo*, art. cyt., s. 204.

³⁰ Por. S. Dziekański, *Miejsce metody we współczesnej katechezie*, w: *W poszukiwaniu nowych metod katechetycznych*, red. H. Słotwińska, Lublin 2006, s. 35.

³¹ Por. D. Jucha, *Wspólnota wobec katechizacji osób upośledzonych umysłowo*, art. cyt., s. 204.

odbierana jako przyjemne przeżycie. Wpłynie bardzo korzystnie na ich motywację i chęć uczestnictwa w katechezie³².

Przedstawione metody nie wyczerpują metod stosowanych podczas katechety specjalnej. Stosowanie konkretnych metod zależy w dużej mierze od kreatywności katechety, od jego inwencji twórczej. Może on sam wypracowywać różne elementy wykorzystywane w trakcie swoich zajęć przystosowane do możliwości psychofizycznych katechizowanych przez niego dzieci. Stosowane przez niego metody oraz pomoce muszą być dla nich zrozumiałe oraz muszą angażować całą klasę. Do zadań katechety należy wnikliwa obserwacja, jakie reakcje wywołują u dzieci stosowane przez niego metody oraz pomoce, aby móc weryfikować działania i dostosowywać je do realnych możliwości uczniów upośledzonych umysłowo oraz do ich zainteresowań³³.

Dyrektorium ogólne o katechizacji podaje, że „żadna metoda, choćby w dużym stopniu potwierdzona doświadczeniem, nie zwalnia katechety na żadnym etapie procesu katechizacji”³⁴ od pogłębiania duchowości i przejrzystego świadectwa życia. Charyzmat, jaki otrzymał katecheta od Ducha Świętego, pogłębiona duchowość, przejrzyste świadectwo życia stanowią duszę każdej metody i tylko własne jakości ludzkie i chrześcijańskie dają gwarancję dobrego wykorzystania tekstów i innych pomocy³⁵.

SPECIFICITY OF THE CATECHESIS FOR HANDICAPPED CHILDREN

Summary

This article deals with the characteristics of religion teaching to mentally handicapped pupils. This kind of teaching evolves from personal reception and experience of the words of Jesus: “Come, you whom my Father has blessed, take as your heritage the kingdom prepared for you since the foundation of the world. For I was hungry and you gave me food, I was thirsty and you gave me drink, I was a stranger and you made me welcome, lacking clothes and you clothed me, sick and you visited me, in prison and you came to see me.” (Mt 25,34-36) To go and teach the Good News to those who need it most – this is the shortest definition of special religion teaching. With such understanding of religion teaching one can make all the efforts that are connected with teaching pupils with special educational needs and also be involved in various actions to satisfy the needs of these pupils.

This article shows the main objectives, aims and methods used in special religion teaching as well as it characterizes the features of a religion teacher of pupils with special educational needs. There are also the conditions of special religion teaching presented.

The Church admits that people who are mentally or physically handicapped are specially loved by Jesus Christ. To them God sends religion teachers to make them grow in sainthood.

³² Por. J. Madej, *Specyfika wychowania religijnego w szkole życia*, art. cyt., s. 274-275.

³³ Por. D. Jucha, *Wspólnota wobec katechizacji osób upośledzonych umysłowo*, art. cyt., s. 204.

³⁴ Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Dyrektorium ogólne o katechizacji*, dz. cyt., nr 156.

³⁵ Por. tamże, s. 137.

Nota o Autorze: MGR IWONA KAFTAN – ukończyła: studia magisterskie na Uniwersytecie Łódzkim na kierunku bibliotekoznawstwo i informacja naukowo-techniczna (1998 r.); studia podyplomowe na Uniwersytecie Łódzkim z Pedagogiki Specjalnej na kierunku edukacja osób upośledzonych w stopniu lekkim (2002r.); studia magisterskie na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie na kierunku teologia (2007 r.); katechetka w Zespole Szkół Specjalnych nr 6 w Łodzi. Od 10 lat zajmuje się katechizacją dzieci upośledzonych umysłowo, poszukując metod, form pracy, środków dydaktycznych dostosowanych do możliwości psychofizycznych uczniów. Jest inicjatorem Przeglądu Piosenki Religijnej Aniołkowe Nutki dla dzieci upośledzonych umysłowo z województwa łódzkiego, poświęconego pamięci Jana Pawła II.

Słowa kluczowe: katecheza specjalna, pedagogika specjalna